

“REVOLUCIONARNE” BORBE MAĐARONA I NARODNJAKA ZA PREVLAST U SLAVONSKIM ŽUPANIJAMA 1848. I 1849. GODINE

Apstrakt: *Tadašnje takozvane slavonske županije (Virovitica, Požega i Srijem), 1848. i 1849. godine, bile su na razmeđu interesa, u kojima su s jedne strane bili mađaroni i mađarska vlada, a s druge strane hrvatski narodni pokret, odnosno hrvatski narodnjaci i srpski interesi novoformirane Srpske Vojvodine. Veliki feudalni zemljoposjednici u slavonskim županijama imali su identične interese s mađaronskim zemljoposjednicima u Ugarskoj i u velikoj su mjeri podržavali akcije mađarona i mađarske vlade 1848. i 1849. godine.*

Slavonski zemljoposjednici uglavnom su bili stranci koji su se nacionalno i politički suprotstavljali interesima naroda. Mali broj obrtnika, plemića, svećenika i trgovaca pridružio se hrvatskom narodnom pokretu, nastojeći zadržati svoju bivšu političku moć. Županijska birokracija se prilagodila društvenim promjenama, mijenjajući svoje političke ideale i stranke.

Građanstvo je bilo podijeljeno uz oslanjanje na Hrvatsku ili Mađarsku. Većina se Srba u početku odlučila za hrvatske narodnjake, ali su, na primjer, Nijemci i Jevreji zbog svojih specifičnih interesa bili skloniji mađaronima. Seljaštvo u Slavoniji činilo je preko 90% ukupnog stanovništva i utjecalo je na snagu narodnjačkog raspoloženja, koje je svoju podršku često tražilo van Slavonije. Dažbine (porezi) seljaka neprestano su se povećavale doprinosnim obavezama, a posebno prema vojsci, iako su formalno ukidani samo urbarijalni odnosi, položaj seljaka praktično se nije mijenjao, pa je bilo čestih seljačkih nereda.

Požeška županija neprestano je bila u rukama narodnjaka, a Virovitička i Srijemska županija promijenile su svoje političke opcije od mađarona do narodnjaka. Skupština najveće slavonske županije proglasila je svoje zahtjeve u martu 1848. godine u “Željama naroda”, ali ipak je i dalje bilo društvenih promjena i jačih sukoba interesa. Tokom 1848. i 1849. godine u slavonskim županijama postojala je stalna borba na dva fronta: politička fronta ili mađaronsko-narodnjačka konfrontacija i socijalna fronta ili seljačka pobuna. Politička borba bila je vidljivija od juna 1848. godine, uz snažnu agitaciju mađarona i preuzimanje dijela vlasti u vojnoj i civilnoj Slavoniji.

Vladavina mađarona trajala je do septembra 1848. godine, a od tada su hrvatski narodnjaci preuzeli veći dio vlasti u županijama i vojnim pukovima. Pokušaj mađarona da prigrabe vlast, potpomognut i podržavan vojnom silom iz Mađarske, bio je privremeno uspješan, posebno nakon katastrofalnog poraza slavonskih graničara, tzv. "Slavonskog korpusa" 7. oktobra 1848. godine kod Ozore. U Slavoniji se previranja završavaju od februara do aprila 1849. godine, kada su kao povjerenici županija došli banski povjerenici za obnavljanje političke situacije kakva je bila prije "revolucije" 1848/1849. godine.

Ugarska vlada pokušala je 1848. godine otrgnuti tri slavonske županije od hrvatskog nacionalnog i teritorijalnog korpusa i pripojiti ih Mađarskoj, što je posebno politički kulminiralo privremenom političkom i izbornom pobjedom mađarona u županiji i zauzimanjem Osijeka od strane mađarske vojske. Prekretnica pobjede bana Jelačića i narodnjaka u Slavoniji bila je pobjeda narodnjačkih težnji i vojni gubitak grada Osijeka od strane mađarona, koji je u vojno-strateškom smislu imao poseban položaj. Na kraju su se slavonske županije, od donošenja oktroiranog Ustava, morale uklopiti u jedinstveni administrativni sustav Habsburške monarhije.

Ključne riječi: Slavonija, "revolucija", 1848.

Abstract: At that time so-called Slavonian counties (Virovitica, Požega and Srijem), in 1848 and 1849, were at the crossroads of interests, with Magyars and the Hungarian government on the one hand, and the Croatian People's Movement and Serbian interests of the newly formed Serbian Vojvodina on the other hand. The great feudal landowners in the Slavonian counties had identical interests with the Hungarian landowners in Hungary and greatly supported the actions of the Magyars and the Hungarian government in 1848 and 1849.

Slavonian landowners were mostly foreigners who nationally and politically opposed the interests of the people. A small number of craftsmen, nobles, priests and merchants joined the Croatian People's Movement, seeking to retain their former political power. The county bureaucracy has adapted to social change, changing its political ideals and parties.

Citizens were divided with reliance on Croatia or Hungary. Most Serbs at early beginning opted for Croatian nationalities, but, for example, Germans and Jews were more inclined to Hungarians because of their specific interests.

The peasantry in Slavonia made up over 90% of the total population and influenced the strength of the popular mood, which often sought its support outside Slavonia. Paying dues (taxes) of the peasants were constantly increasing with their contribution obligations, and especially towards the army, although only urban relations were formally abolished, the position of the peasants practically did not change, so there were frequent peasant riots.

Požega County was constantly in the hands of the People's Movement, and Virovitica and Srijem counties changed their political options from Hungarians to the People's Movement. The Assembly of the largest Slavonian County proclaimed its demands in March 1848 in the "Wishes of the People", but there were still social changes and stronger conflicts of interest. During 1848 and 1849, there was a constant struggle in the Slavonian counties on two fronts: the political front or the Hungarian-People's Confrontation and the Social Front or the Peasant Revolt. The political struggle was more visible from June 1848, with the strong agitation of the Magyars and the takeover of part of the government in military and civilian Slavonia.

The rule of the Magyars lasted until September 1848, and since then the Croatian People's Movement have taken over most of the power in the counties and military regiments. The attempt of the Magyars to seize power, aided and abetted by the military force from Hungary, was temporarily successful, especially after the catastrophic defeat of the Slavonian border guards, the so-called "Slavonian Corps" on October 7, 1848 near Ozora. In Slavonia, the turmoil ended from February to April 1849, when the Ban's commissioners came as county commissioners to restore the political situation as it was before the "revolution" of 1848/1849.

In 1848, the Hungarian government tried to separate three Slavonian counties from the Croatian national and territorial corps and annex them to Hungary, which culminated especially politically in the temporary political and electoral victory of the Hungarians in the county and the occupation of Osijek by the Hungarian army. The turning point in the victory of Ban Jelačić and the Croatian People's Movement in Slavonia was the victory of the people's aspirations and the military loss of the city of Osijek by the Hungarians, who had a special position in the military-strategic sense. In the end, Slavonian counties, since the adoption of the enacted Constitution, had to fit into the unified administrative system of the Habsburg Monarchy.

Keywords: Slavonia, "revolution", 1848.

"Revolucionarnim" događajima u slavonskim županijama 1848. i 1849. godine do sada su se bavile hrvatska,¹ mađarska² i srpska³ historiografija.⁴ Naziv u naslovu teme "revolucionarna" uvjetovan je jer ni tada ni dugo nakon

¹ Grupa autora, *Hrvatska 1848. i 1849. godine*, (simpozij), Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1999; Jaroslav, Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848-1849*, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1979; Ivan, Balta, *Virovitička županija i grad Osijek u revolucionarnim zbivanjima 1848. i 1849. godine*, Anali HAZU, Osijek, 1997, 1-172; Isti, *Slavonija i Srijem 1848. i 1849. godine (Hrvatsko-mađarski odnosi)*, SN Privlačica, niz monografije 7, Vinkovci, 2000, 1-96; Filip, Potrebica, *Požeška županija za revolucije 1848-49*, Zagreb, 1984; Ferdo Šišić, *Hrvati i Mađari uoči sukoba 1848*, *Jugosl. njiva* 7/1928; Rudolf, Horvat, *Borba za Osijek 1848. i 1849*, Osijek, 1906; Isti, *Hrvatski pokret u proljeće, ljeto, jesen i zimi, godine 1848*, I-II, pretiskano iz „Obzora“, Zagreb, 1898; Isti, *Rat Hrvata s Mađarima 1848/49*, pretisak, *Obzor*, XLII, Zagreb, 1901; Dragutin, Prohaska, *Korespondencija o događajima u Ugarskoj 1848/49*, *Starine* 36; Josip, Matasović, *Do Ozore 1848. Bojni pohod brodskih graničara*, Zagreb, 1919; Aleksej, Jelačić, *Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji 1848-1849. i ukidanje kmetske zavisnosti seljaka*, Zagreb, 1925; Vladimir, Koščak, *Hrvatska politika 1848/49*, *Forum*, VII, Zagreb, 1968; Josip, Adamček, *Narodne straže 1848-1849*, *Radovi Filozofskog fakulteta Odsjeka za povijest*, 3, Zagreb, 1963;

² György, Spira, *Polgári forradalom 1848-1849, Magyarország története 1848-1849, (Građanska revolucija 1848-1849. Mađarska povijest 1848-1849)*, Budapest, 1987; *Kortárs krónika Pákozdtól aradig 1848/1849*, (Kronika bitke kod Pákozda 1848), Debrecen, 2000; Zoltán, I. Toth, *Košuti i nacionalnij vapros v 1848-1849*, Budapest, 1954; Imre, Deák, *1848. a szabadsághare története levelekben*, Budapest, 1942. (*Povijest revolucije 1848. kroz prepiske*, Budimpešta, 1942; Ács-Gatine, *Magyarok és Risorgimento*, Budapest, 1961. (Mađari i ujedinjenje); Gyula, Toth, *Küzdelem, bukas, megtorlás. Emlekiratoz, naplok az 1848. forradalom és szabadsághre vagnapjarrol*, Budapest, 1978. (*Borba, pad, osveta. Memoari, bilješke iz revolucije 1848/49. revolucionara*); Gábor, Bona, *Tabornákok és Törtzstisztek a szabadsághareben 1848-49*, Budapest, 1987.

³ Čedomir, Popov, *Uloga podunavskih slovenskih naroda 1848/49. u svjetlu novih istraživanja svetske istorigrafije, Historijski zbornik*, 1-4, Zagreb, 1948; Isti, *O revolucionarnosti i kontrarevolucionarnosti nacionalnih pokreta u podunavlju 1848-1849*, *Republika*, 2-3, Zagreb, 1955; Vaso, Bogdanov, *Hrvatska lijeva u godinama revolucije 1848-1849, Historijski zbornik*, Zagreb, 1949; Isti, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848-1849*, Zagreb, 1949; Slavko, Gavrilović, *Srem u revoluciji*, 43, Beograd, 1953; Isti, *Virovitička županija u revoluciji 1848-1849, Historijski zbornik*, XIV, Zagreb, 1961; Isti, *Mojsije Georgijević o srpsko-hrvatskom jedinstvu i oktroisanom ustavu (1848-1849)*, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 1957; Dušan, M., Berić, *Slavonska vojna granica u revoluciji 1848/49*, Zagreb-Sarajevo, 1984.

⁴ Tri slavonske županije - Virovitička, Srijemska i Požeška, zajedno s hrvatskim županijama, dugo su u tadašnjem Austro-Ugarskom carstvu/kraljevstvu formirale poseban teritorijalni korpus, nominalno nazvan: Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija. Od austrougarske nagodbe (1867), Hrvatska i Slavonija pripadale su tzv. Translajtani (Ugarskoj), a Dalmacija

toga nisu izvršene “revolucionarne”, odnosno radikalne društveno-ekonomske promjene sistema, iako su se takvi naslovi često koristili u stručnoj i nastavnoj upotrebi za to razdoblje slavonske povijesti.⁵

Prije revolucionarnih događaja 1848. i 1849. godine Slavonija je bila podijeljena na dvije zasebne administrativno-političke i teritorijalne jedinice. Vojna granica ili Slavonska vojna granica (Slavonska krajina) nalazila se u dunavskom i posavskom dijelu (na uskom pojasu od rijeke u unutrašnjosti, dubokog 10-20 km) i indirektno je bila podređena Bečkoj sudskoj komori i Vojnoj komandi u Grazu, dakle, ovo hrvatsko područje nije bilo pod vlašću Trojedne Kraljevine do 1881. godine.⁶ Pod tzv. građanskom vlasti bio je najveći dio Slavonije i unutar Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije sa saborom i banom u Zagrebu, a posredno pod Habsburškom monarhijom i Carskim vijećem u Beču. Civilna Slavonija sastojala se od tri županije: Virovitice (sa sjedištem u Osijeku), Srijema (sa sjedištem u Vukovaru) i Požege (sa sjedištem u

i Istra pripadale su tzv. Cislahtaniji (Austriji). Stvarno neslužbeno, područje se zvalo (Trojedna) Kraljevina Hrvatska i Slavonija, iako je imalo određeni stepen autonomije (teritorij, parlament, sudstvo, ban), pripadalo je ugarskoj polovici s zajedničkim ugarsko-hrvatskim saborom u Pozunu (Bratislava). I teritorij Hrvatske (tri, kasnije četiri županije: Zagrebačka, Varaždinska, Križevačka i Riječko-modruška) i područje Slavonije (s gore navedene tri županije) također su teritorijalno odvojena područja Vojnom granicom (Vojna krajina), iako su imali zajednički zakonodavni - Sabor, izvršnu vlast - Zemaljsku vladu i sudstvo - Sto sedmorice, sve sa središtem u Zagrebu. Slavonske županije često su slale svoje poslanike u parlament u Budim / Peštu, a ne toliko u Zagreb, što je uzrokovalo političke tenzije.

⁵ Prema sociološkim tumačenjima, “revolucionarno” znači radikalne promjene, odnosno promjene u smislu pada jednog društvenog sistema, npr. “Kapitalizam” i uspostavljanje drugog društvenog sistema, npr. “Socijalizam”. Ali u ovim događajima 1848/1849. u Hrvatskoj i Slavoniji to se nije dogodilo, jer novi društveni sistem nije nastao, mada su u Saboru bili usvojeni i neki “revolucionarni” zaključci, npr. „14 tačaka“, koji uglavnom nisu provedeni. Npr. Jelačić je kao ban zahtijevao “revolucionarne” promjene u tzv. oporezivanju iznosa poreza. Naime, od 1800. do 1848. nisu rasli osnovni urbarijalni porezi, već tzv. superogacije, odnosno dodatne nove „porezne“ beneficije lokalnog stanovništva u naturi, novcu, ručnom radu i slično. U Slavoniji, na primjer, tzv. superogacija, povećana je u prvoj polovini 19. stoljeća i do 120% i na taj način značajno opteretila živote ljudi, koji su uzvraćali čestim protestima protiv vlasti, čak i neredima i neredima., odnosno dodatna davanja u naturi, tlaci, novcu ubirani nekoliko puta godišnje, što je ljudima otežavalo život, tj. kmetstvu (seljaštvu).

⁶ Trojedna kraljevina uslovni je naziv za: Kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, a u okviru Austrijske monarhije to su tada imali samo, na primjer: Kraljevina Mađarska i Kraljevina Češka, itd.

Požegi).⁷ Središnju slavonsku vojnu utvrdu, Tvrđavu u gradu Osijeku, držali su austrijski carski granizoni, tj. pretežito italijanski vojnici (osam satnija pukovnije Zanini i Vaza iz Trevisa i Venecije). Početkom rata umjesto austrijskih (italijanskih) došli su mađarski vojnici (honved četa iz mađarske Baranjske županije).⁸ Vijest o mađarskom revolucionarnom previranju 1848. godine došla je u slavonske županije 15. marta iz Pešte i 25. marta 1848. iz Zagreba. Ubrzo nakon toga, 23. i 24. marta 1848. godine, u Slavoniji je Gradsko vijeće grada Osijeka usvojilo, a 7. aprila 1848. potvrdilo 12 zahtjeva, tzv. "Želje naroda". U osječkim "Željama naroda" tražili su, između ostalog, da se gradske sjednice održavaju javno, uspostavi gradska straža, da se na stražama nose hrvatske oznake, da se štampa ne cenzurira, itd. Skupština Virovitičke županije 29. marta, a slijedile su je i druge slavonske županije - Srijem i Požega, donijela je odluke, odnosno zahtijeve, kao što su: zahtijev za jedinstvom s Trojedinom kraljevinom, uvođenje nacionalnog jezika kao diplomatskog, ali i, na primjer, kontradiktorni zahtijev za zajednicom s Ugarskom, itd.⁹

U narednom periodu, pod lokalnim društvenim, političkim i vojnim okolnostima, tzv. mađaroni i narodnjaci¹⁰ u slavonskim županijama i gradu Osijeku izmjenjivali su se na vlasti sve do početka otvorenog rata s Mađarima, koji je započeo početkom jeseni 1848. godine. Početkom septembra 1848. graničari Slavonske vojne granice učestvovali su u borbama protiv mađarske vojske (npr. u županijama Baranya, Somogyi, Fejér, Tolna, ..., ali i na italijanskom frontu), kao tzv. desno krilo¹¹ Jelačićevih austrijskih vojnih snaga (uglavnom vojnika iz hrvatskih vojnih pukovnija, poput Petrinjske, Glinske itd.).

⁷ Istovremeno, civilnu Hrvatsku činile su Zagrebačka, Varaždinska, Križevačka i Riječko-modruška županija.

⁸ Italijanske jedinice Habsburške (Austrijske) vojske prekomandovane su i prebačene u Erdelj (Transilvaniju), što su iskoristile ugarske narodne vojne formacije (honved) koje su iz tadašnje ugarske Baranje prebačene u osječku vojnu Tvrđu.

⁹ U zahtjevima za "narodnim jezikom", nije rečeno koji jezik, svi narodi i jezici mogli su se naći pod tim nazivom, donesena je odluka "zajednica s Trojedinom Kraljevinom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom", a istovremeno "odluka o nastavku zajednice sa Ugarskom". Zapravo su u Virovitičkoj županiji donesene kontradiktorne odluke, jer su Trojedina kraljevina i Ugarska već bile u ratu, što je naravno podijelilo narodni korpus iste županije, a slično se dogodilo i u Srijemskoj županiji.

¹⁰ Mađaroni i Narodnici bili su kolokvijalni nazivi za pristaše mađarske vlade (tzv. Ministerium) i za pristaše hrvatske banske vlade (Sabora).

¹¹ Josip, Matasović, *Do Ozore 1848. Bojni pohod brodskih graničara*, Zagreb, 1919. General Karl Roth (iz Vinkovaca) i general Nikola Filipović (iz Nove Gradiške) predvodili su

Društveni položaj većine stanovništva u slavonskim županijama bio je vrlo težak. Seljaci, dijelom kao kmetovi, najbrojnije stanovništvo (oko 94%), bili su u županijama opterećeni zakonskim doprinosima ili urbanim obvezama i županijskim porezima i superogacijama ili nezakonitim obvezama (javni radovi, podvozi itd.). Urbar iz 1836. godine propisao je da se kmet ne smije prisiljavati na služenje, već se mora sklopiti dobrovoljna nagodba, ali u praksi se to uglavnom nije primjenjivalo. Zbog čestih pobuna seljaka, slavonske županijske skupštine, da bi bile uspješnije 1848. godine, izabrale su “Upravljavajuće odbore” koji su mogli djelovati brže od usporenog sistema i sporih reakcija županijskih skupština.

U Slavoniji je do 1848. godine oko 1.000 plemića steklo plemićka prava, a njihova imanja u prosjeku su imala oko 20 sela, ali su neki posjedi imali i do 80 sela. Većina plemića bili su tzv. jednoselci ili siromašni plemići bez zemlje. Više plemstvo bilo je stranog porijekla (njemačko ili mađarsko), niže plemstvo, uz iznimke, uglavnom je bilo hrvatskog ili srpskog porijekla. Slavonske županije izravno su zastupljeni od strane svojih predstavnika u ugarskom saboru od 1751. godine, ali županije nisu formalno odvojene od hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog bana, jer su njihovi poslanici, kao virilisti, također sudjelovali u radu hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog sabora. Kao mađarski revolucionarni političari Szécheny i Kossuth, 1848. godine nisu prepoznali jedinstvenost građanske Slavonije i njenu pripadnost Hrvatskoj, odnosno Trojednoj kraljevini, već su govorili i pisali o Slavoniji kao mađarskoj provinciji ili zemlji povezanoj s mađarskom krunom sv. Stjepana (Szent Istvána), tj. Ugarske.

U osnovi u to vrijeme u Slavoniji je postojao latentni sukob između jakog mađarskog industrijskog kapitala i slabog hrvatskog trgovačkog kapitala. Hrvatski trgovački kapital nije bio upućen na trgovačke puteve kroz Mađarsku (Ugarsku), već je mađarski, trgovački i industrijski, bio upućen na more u Rijeku ili Senj, a vodio ga je cestama kroz slavonske, i naravno hrvatske županije.¹² Svake neplodne godine stanovništvo slavonskih županija dovodilo je do

desni bok Jelačićeve vojske, tzv. “Slavonski korpus” (dijelovi 4 i 5 rezerve, odnosno rezervni saziv pukovnije Gradiške i Brodske, te jednim dijelom i Đurđevačke pukovnije) od oko 6.500 vojnika preko Drave, Pécs-a, Sászd-a do Ozore, gdje su se predali mađarskoj vojsci nakon kratke bitke 7. oktobra 1848.

¹² Jedna od najvećih žitnica bio je Banat sa središtem u Temišvaru s okolnim županijama (Bačka, Torontalska, itd.), koji je izvezio velike viškove proizvoda, a najpovoljniji putevi vodili su kroz Slavoniju do mora, prvo rijekom, a kasnije željeznicom. Prijevoz je morao biti kratak i brz, jer su se poljoprivredni proizvodi brzo kvarili, pa je trebalo potražiti najkraći i najbrži put do hrvatskih morskih luka, kako bi se roba prevezla u svijet.

prijetnje gladu, koja se ponavljala gotovo svake godine, pa prehrana stanovništva nikada nije bila bez teškoća. Stanovnici Slavonije neprestano su bili izloženi poplavama Dunava, Save, Drave, Karašice, Vučice, Vuke, Orljave i raznim epidemijama bolesti (npr. kolera 1846, kuga 1848-1849. i dr.). Nevolje su povećavale stalni pokreti vojske na ratišta širom austrijske monarhije, poput Erdelja i Italije.

Godine 1848. mađarska /ugarska/ vlada (Ministerium), oslanjala se u slavonskim županijama uglavnom na neslavensku aristokraciju. Osim toga, slavonsko stanovništvo zbunio je mađarski Ministerium u svojoj politici izjednačavajući hrvatsko nacionalno ime sa slavonskim regionalnim nazivom i suprotstavio se slavonskoj aristokraciji, ekonomskim i političkim snagama ilirizma i tzv. "užoj" Hrvatskoj (u tzv. hrvatskim županijama). Nesposobna trgovišta u slavonskim županijama bila su ekonomski slaba kako za gospodarsku aktivnost, tako i za promjenu ekonomske situacije, pa je feudalno plemstvo većinom moglo podržavati mađarsku hegemoniju bez otpora i očekivati ekonomsku sigurnost. Stalno je postojao strah od seljaka i najamnih radnika zbog bijede i siromaštva, tzv. civilne "narodne garde", koje su imale klasni karakter, iako su formalno osnovane da čuvaju red i mir od "vanjskih i unutarnjih neprijatelja." Građanstvo u Slavoniji bilo je vrlo slabo, jer je jedini važan grad 1848. bio Osijek s oko 13.000 stanovnika (Zagreb je u to vrijeme imao nešto više stanovnika od Osijeka, iako je početkom 19. stoljeća bio manji od Osijeka). Znatno manje tržnice imale su i do 5.000 stanovnika: poput Vukovara, Požege, Rume, Dalja, Virovitice, Šida, Iloka i dr. Mađari su se 1848. godine politički izjasnili u slavonskim županijama za ugarski Ministerium, dok su Hrvati uglavnom bili podijeljeni. Većina ih je bila sklona banu Jelačiću, dok su neki bili neodlučni i skloniji politici kolebanja, ne pružajući dovoljan otpor mađarskoj politici. Kolokvijalno nazvani pravoslavci ili Srbi formalno su se izjasnili za bana Jelačića, ali dio njihovih političkih ciljeva u novim političkim okolnostima bio je povezan s ciljevima srpske politike u Vojvodini. Većina njemačkog i jevrejskog stanovništva bila je za mađarsku politiku. Kompromis iz 1848. godine rezultirao je različitim nacionalnim interesima i političkim stavovima u županijskim skupštinama, neodlučnim i istovremeno kontradiktornim zahtjevima, kao što su: jedinstvo Trojednice, unija s Mađarima i integritet Ugarske, narodni jezik (pod ovim imenom svako je mogao smatrati svoj jezik).

Stalna propaganda dodatno je zbunila stanovništvo, pa su Mađari poslali svoje izaslanike u Slavoniju u aprilu 1848. godine kako bi pridobili narod za svoje ideje, na primjer: zastrašivanje Nijemaca stvaranjem Ilirskog carstva i

odvajanjem Slavonije od Austrije. Kako su početkom 1848. uglavnom dominirali Mađari, ban Jelačić naredio je svom banskom namjesniku Josipu Bunjiku da “uvede red i mir” u slavonskim županijama.

Osječka vojna Tvrđa pokušavala je biti neutralna u tim okolnostima sve do ulaska mađarskih honvedskih (narodnih) trupa u grad 22. oktobra 1848. godine, od kada je do 14. februara 1849. godine Osijek bio pod mađarskom (mađarskom) okupacijom. Mađarska vojska je pokušala, ali nikada nije uspjela, vojno zauzeti slavonske županije, koje su ostale dio Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i Austrijske monarhije, tokom “revolucionarnih” događaja 1848/49. godine.

Događaji u sve tri slavonske županije razvijali su se različito, pa bi ih trebalo promatrati u zasebnim kontestima.

Virovitička županija u “revolucionarnim” zbivanjima 1848. i 1849. godine

U Virovitičkoj županiji politička situacija bila je složena od marta do jula 1848. godine. Mađaroni su bili protiv bana Josipa Jelačića i njegovih pristalica koji su održavali veze, pored Pešte i Požuna, sa Zagrebom. Strategiju svoje političke borbe promijenili su i narodnjaci, uvidjevši mađaronsku opasnost, a nemajući dovoljno snage da ju otklone. U Virovitičkoj županiji mađaroni su se izjasnili za mađarski Ministerium, a Hrvati, te djelomično Srbi, podijelili su se na zagovornike narodnjačke i mađaronske politike. U južnom dijelu županije u većini narodnjaka, bili su skloniji banu Josipu Jelačiću, a većina narodnjaka u sjevernom dijelu županije bili su kolebljivi i više skloni politici oklijevanja, ne dajući dovoljno snažan otpor mađaronskoj politici. Na izborima za Skupštinu Virovitičke županije (4. maja 1848), mađaroni su doživjeli izborni poraz zbog akcije rodoljubnog dijela svećenstva i inteligencije,¹³ kada je prihvaćeno imenovanje Josipa Jelačića za bana Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i izglasana upotreba „hrvatsko-slavonskog“ jezika kao službenog jezika. Međutim, mađarona Ladislava Jankovića (László Jánkovics), narodnjaci nisu uspjeli svrgnuti kao podžupana, niti izolirati drugog mađaronskog podžupana Ljudevita Szállopeka.¹⁴

¹³ Dragutin, Prohaska, Ilirizam u Osijeku, *Savremenik*, VII, Zagreb, 1912, 430-431.

¹⁴ Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), fond: *Virovitička županija* (dalje: VŽ), PS (dalje: *Protokol Sedralia*), S-1848 (dalje: *Spisi* 1848), br. 579/184.

Mađarska vlada je u prekodravskoj Virovitičkoj županiji i dalje imala snažan utjecaj zbog čega su za bana Jelačića prilike bile nepovoljne, posebno neposredno prije njegovog započinjanja rata s Mađarima. Nakon carskog proglasa Franje Josipa o svrgavanju bana Jelačića, mađarska vlada je imala u županiji snažnu propagandu, a mađarski utjecaj je bio još veći, posebno kada je za vojnog komesara za čitavu Slavoniju postavljen od cara general Ivan Hrabowski od jula 1848. godine. Uvidjevši tzv. „otpadništvo“ Virovitičke županije, bilo je iskazano mišljenje od pojedinih narodnjaka da se u istu županiju uputi vojska te da Jelačić (car je neposredno prije na pritisak Mađara svrgnuo bana Jelačića) obide Slavoniju. Kako se otpor mađaronima nije mogao izvesti bez prikupljanja sredstava, na zagrebačkoj „saborskoj“ sjednici 4. jula 1848. godine,¹⁵ počelo je skupljanje dobrovoljnih priloga, a jedan od značajnijih dao je i srpski pravoslavni patrijarh Rajačić. Jelačićev obilazak Slavonije znatno je ohrabrio narodnjake, ali u Osijek nije došao, jer ga nije tamo imao niko primiti, obzirom da su granonačelnici mahom bili mađaroni kao i županijska uprava. Kako pregovori u Beču od 27. do 29. jula 1848. o pomirenju bana Jelačića i mađarske vlade nisu uspjeli rat je bio na pomolu, posebno nakon Jelačićevog proglasa 6. augusta 1848. „o tri uslova“, koje su Mađari morali ispuniti. Jelačić je imenovao Ljudevita Szállopeka članom Banskog vijeća, kako bi ga vezao kao „prevrtljivog“ podžupana, ali on nije prihvatio pod izgovorom „da mora ostati radi očuvanja reda i mira u županiji“.¹⁶ Kako bi smirio previranja u Virovitičkoj županiji, podžupan Lj. Szállopek je pozvao u pomoć Brodsku,¹⁷ Gradišku i Đurđevačku pukovniju i 12. maja proglasio prijevratni sud, o čemu je samo obavijestio J. Jelačića. U to vrijeme su se u županiji mađaroni okupili pod vodstvom Ljudevita Szállopeka, a većina narodnjaka pod vodstvom Jelačićeva namjesnika Josipa Jankovića.¹⁸ Zbog napete situacije i čestih nemira, Odbor sigurnosti Virovitičke županije je odlučio 22. maja 1848.¹⁹ da se trebaju ustrojiti po Jelačićevu nalogu narodne čete i alarmne straže (službe). Međutim,

¹⁵ Kako se Sabor Kraljevine Hrvatske i Slavonije nije sastajao od 1847. godine, povremeno su se sastajali neki bivši saborski poslanici i istaknuti prvaci, pa uslovno se može govoriti o tzv. „saborskoj“ sjednici.

¹⁶ Isto, HDA, S-1848, spisi br. 140.

¹⁷ Nominalno se zvala Brodska pukovnija, ali je sjedište bilo u Vinkovcima.

¹⁸ Ivan, Dienka, *Skup mojih radova o prošlosti Virovitice* (rađeno 1936-1940. u rukopisu), 46. Zastupnici u ugarskom parlamentu bili su Ljudevit Szállopek, Eduard Tállian, Antal Mihály i Mato Tanaj.

¹⁹ *Obzor*, (godište XLII), Zagreb, 1901, br. 117; Rudolf, Horvat, *Rat Hrvata s Mađarima 1848/49*, pretisak, *Obzor*, XLII, Zagreb, 1901.

njihovu Odluku županijska skupština je odbila, pod izgovorom da nema novca i oružja.²⁰ U isto vrijeme su u županiji kotarski suci izvršili pripreme za obranu, koja je prvenstveno bila zamišljena protiv unutrašnjeg, a ne vanjskog neprijatelja, odnosno protiv pobuna stanovništva. Istovremeno je odlučeno osnivanje sudskog stola za svaki kotar unutar županija.²¹ Do juna 1848. godine, najveći dio stanovništva županije kao i skupština, bili su opredijeljeni za narodnjake i bana J. Jelačića.²² Bilo je manjih otpora, na što je skretao pozornost i sam ban, obavještavajući da su mu se građani Virovitice tužili da ih mađaroni uznemiruju i bune te nagovaraju da svoje zastupnike ne šalju u Zagreb.²³ U županiji je do preokreta došlo carskim manifestom 10. juna 1848. o svrgnuću bana Josipa Jelačića, kada su mađaroni rasparčavali letke i skidali trobojnice u sjevernom dijelu županije te bacali proglase o prijekom sudu, pridobivši za to dio stanovništva. Tadašnje *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske* pisale su, kako je Osijek postao kula mađaronstva, a Virovitica i Voćin glavna utočišta Jelačićevih pristalica.²⁴ Mađaronski podžupan Lj. Szállopek, kako bi slomio narodnjačku oporbu, pozvao je dvije satnije vojnika iz osječke Tvrđe, na što su se narodnjaci udaljili iz županijske skupštine. Dogovorno su to dočekali neki osječki Nijemci i mađaroni kao skupštinski vijećnici te zajedno donijeli odluku o pristupanju Virovitičke županije mađarskoj vladi (Ministerijumu) i generalu I. Hrabowskom²⁵ i zatražili da se opozovu poslanici u „hrvatskom Saboru“, zapravo Narodnoj skupštini u Zagrebu. Izabrali su i nove poslanike samo za Ugarski sabor, te velikog župana mađarona L. Jankovića. Sve odluke bivšeg bana J. Jelačića proglasili su nezakonitim, kao i njegovo postavljanje J. Jankovića za banskog povjerenika.²⁶

Nove mađaronske odluke skupštine Virovitičke županije izazvale su zbuđenost i strah u Slavoniji, posebno u Požeškoj županiji,²⁷ čiji je Jelačićev narod-

²⁰ HDA, fond: VŽ, PS, S-1848, spisi br. 263/25.

²¹ *Isto*, S-1848, spisi br. 265/27.

²² *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, br. 49, 18. maj 1848.

²³ HDA, fond: VŽ, PS, S-1848, br. 542/237.

²⁴ *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, 24. juni 1848, br. 65, prema dopisu u Vućin 15. juni 1848.

²⁵ Kada je Josip Jelačić svrgnut carskim proglasom kao ban, za vrhovnog komandanta za Hrvatsku i Slavoniju car je proglasom postavio generala Ivana Hrabowskog.

²⁶ Dragutin Prohaska, *Ilirizam u Osijeku (1835-1849)*, Zagreb, 1913, 612.

²⁷ *Virovitički zbornik 1234-1984*, Virovitica, 1986; Filip, Potrebića, Virovitica u doba revolucije 1848/1849., *Virovitički zbornik*, Virovitica, 1984, 198.

njački podžupan Josip Bunjik, apelirao da se vojskom uguši “separatistički i izdajnički pokret u susjednoj Virovitičkoj županiji“. Narodna skupština u Zagrebu je podržala požeškog podžupana J. Bunjika i zatražila da bivši ban J. Jelačić osobno ode u Slavoniju te podigne „narodnjački“ moral narodu.²⁸

U Virovitičkoj županiji J. Jelačić se obratio svom povjereniku J. Jankoviću od kojeg je tražio „da protunarodna gibanja svim sredstvima uguši i kazni prijetnim sudom“ te da se s njegovim „otvorenim nalogom“ obrati u Vinkovce Brodskoj pukovnji za vojnu pomoć.²⁹ Jelačić je istovremeno naredio komandi Brodske pukovnije u Vinkovcima, da pošalje tri satnije u pomoć banskom povjereniku J. Jankoviću kako bi „uspostavio javni red“ u Virovitičkoj županiji.³⁰ Međutim veliki dio časnika Brodske pukovnije, posebno u Vinkovcima, Staroj Gradiški i Brodu na Savi nije poslušalo naredbe, jer je bilo odano generalu I. Hrábowski, postavljenog od cara i voljom mađarske vlade (Ministeriuma) umjesto bana Josipa Jelačića, za vojnog zapovjednika u civilnoj i vojnoj Slavoniji. Vršeni su i dalje pokušaji izmirenja mađarske vlade s hrvatskim predstavnicima na carskom dvoru u Beču, čime se želio po svaku cijenu izbjeći rat. Vjerojatno su u tom smislu mađaroni Virovitičke županije trebali biti žrtvovani radi mira i sporazuma mađarske vlade sa J. Jelačićem. Zbog nemogućnosti da ratuju na nekoliko strana, i u carskim i samostalnim honved (domobranskim) odorama (u Vojvodini, Mađarskoj, Italiji i Erdelju), Mađari (Ministerium) se nisu odlučili za prodor preko Slavonije prema Savi, već su smatrali da je dovoljno zadržati prekodravske i prekodunavske strateške vojne tačke, kao što su velike vojne utvrde Osijek i Petrovaradin. U mađarskoj vladi (Ministeriumu) neki ministri i dalje su pridavali veliko značenje Virovitičkoj županiji, a stečene pozicije mađarona nastojali učvrstiti stalnim naredbama, propagandama i raspirivanjem nacionalne netrpeljivosti stanovništva. Nasuprot hrvatskoj većini u Virovitičkoj županiji, mađarska vlada je tražila svoj oslonac u feudalnoj klasi i bogatom građanstvu, njemačkoj nacionalnoj skupini, osječkom vojnom zapovjedništvu i nacionalnoj gardi. Veliki župan Virovitičke županije L. Janković u dramatičnoj političkoj situaciji, obratio se 22. jula pismom mađarskom ministru rata Szémereu te zatražio od njega da pošalje komesara koji će buntovnike pohapsiti i poslati u Peštu. Veliki župan je u istom pismu naveo kako je čuo da je opasnost iz Požeške županije porasla i kako

²⁸ D. Prohaska, *Ilirizam u Osijeku*, 678-679.

²⁹ HDA, fond: *Bansko vijeće* (dalje: BV) -*unutarnji odsjek*, S-1848, br. 35.

³⁰ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: Arhiv HAZU), Fond: *Ostavština Josipa Jelačića*, S-1848, I/e, VI, 9.

treba uputiti na tu granicu dva odreda pješadije.³¹ Kako su u mađarskoj vladi toga trenutka procjenjivali situaciju vidljivo je iz pisma Lajosa Kossutha upućeno vojnom komesaru Csányiju: „A sada je nevolja i zbog Slavonije. No, da ne bi Mađarsku dovodili u opasnost, neka otpadne i ona, ali u svakom slučaju uz očuvanje Petrovaradina i Osijeka.“³²

Od početka septembra 1848, tj. od carske rehabilitacije, Jelačiću je vraćena titula bana te je vojni pohod na Mađarsku bio na vidiku pa su mađarski honvedi namijenjeni za Osijek upućeni sada na drugu stranu, zbog čega je kod mađarona u Virovitičkoj županiji došlo do kaosa. Pisao je veliki župan L. Janković novom mađarskom ministru rata Meszárosu, kako je županijska blagajna prazna jer se porez ne može skupljati pa je zato najvažnije bilo održati mir u narodu.³³ Nešto ranije, 22. augusta, iz Požege je srpski osječanin Mojsije Georgijević pisao Josipu Jelačiću o stanju u Virovitičkoj županiji, kako je „terorizam mađaronski i ovdašnjih poludjelih Nijemaca“ bio veliki, pa se narodnjaci nisu smjeli aktivirati do dolaska graničara u Virovitičku županiju. M. Georgijević je uputio poziv da J. Jelačić posjeti Osijek, ali je poziv odbijen s napomenom: „da nikad nije sumnjao u Osječane niti se bojao da među njih dođe, vjerujući da narod osvjedočen u čistoću njegovih namjera. U Virovitici je ipak zakazao Skupštinu jer mu je bliža, jer je ona bila sjedište stare županije, a i stoga što mu vremena baš niti jedan jedini sat više ne preostaje.“³⁴ Ipak, Jelačić se bojao da Mađari ne pridobiju sasvim Virovitičku županiju te da preko nje napadnu i Hrvatsku, jer se njegova vojska tada skupljala u Varaždinu. Jelačić je 3. septembra došao u Virovitici i organizirao županijsku skupštinu te promijenio županijsku upravu. Od tada je nakon skupštine u Virovitici ostalo u županiji dvovlašće. Narodnjaci su bili u Virovitici sa novom županijskom upravom, a u Osijeku mađaroni sa svojim mađaronsko-njemačkim magistratom. Držala se vojna osječka Tvrđa neutralno sa politički labilnim generalom Josipom Jovićem. Već sutradan 4. septembra 1848. J. Jelačić je carskim proglasom rehabilitiran za bana i svoje (ujedno i carske) napore usmjerio na vojne pohode prema Mađarskoj. Za kraljevskog povjerenika istovremeno je u Virovitičkoj županiji i grad Osijek, velikog župana L. Jankovića ime-

³¹ Arhiv HAZU, fond: *Ostavština Šišićeva*, S-1848, br. 231/319.

³² Zoltán, I., Toth (Золтан Тот), *Косшутти и национальный вопрос в 1848-1849. года*, Будапешт, 1954, 51.

³³ Arhiv HAZU, fond: *Ostavština Šišića*, S-1848, br. 231/386.

³⁴ Isto, br. III, B. 26, (*pismo: Georgijević-Jelačić*) 28. august 1848.

novala mađarska vlada (Ministerium) 3. augusta, sa naredbom da skloni županij-sku blagajnu, pečat i arhiv u osječku Tvrđu i pokuša spriječiti održavanje narod-njačke skupštine u Virovitici. L. Janković je nakon imenovanja odmah otišao u Mađarsku na dodatne konzultacije.

Veći broj mađarona u jesen 1848. godine od strane narodnjaka bio je pro-glašen narodnim neprijateljima te su im bila oduzeta imanja. Od tada je čitava županija, osim grada Osijeka, bila pod narodnjacima, koji su tamo počeli organi-zirati vlast. Svi su kotarski suci koji su bili u službi mađaronske uprave ostali na položajima, a u novu administraciju županije ušlo je dosta starog feudalnog i či-novničkog elementa.³⁵ Od septembarske skupštine Virovitičke županije u Viro-vitici, koja je predstavlja pobjedu narodnjaka, pa sve do februara 1849. godine, odnosno oslobođenja grada Osijeka, situacija u Virovitičkoj županiji neprekidno je bila u znaku nemira i konfuzije. Držala se neutralno osječka Tvrđa sve do ula-ska mađarskih trupa u grad, 22. oktobra 1848. godine. Međutim, prekretnica do-gađaja bilo je ulaženje Mađara pod grofom Cásimirom Batthyányijem u Osijek 22. oktobra, uz odobravanje zapovjednika osječke Tvrđe generala Jovića. Banski namjesnik J. Bunjik se žalio banu J. Jelačiću, moleći ga za pomoć, „ali da ona dođe iz Banije jer su Virovitičani bili mađaroni i ostaće dok se silom ne pokore i spaije najveći buntovnici sa Osečani ne kazne.“³⁶ Ban J. Jelačić je u takvoj situ-aciji pisao srpskom vojvodi Stefanu Šupljikcu da je „Slavonija sa svih strana pu-sta, te tu se bojati najviše navala. Dobro bi dakle bilo, da vi nekoliko hiljada ljudi iz Vojvodine na slavonsku Dravu pošaljete, te tamo međe obsjednete zajedno sa slavonskom insurekcijom. Ovo ne samo da je dobro nego je i neophodno i nuž-dno: za to od vas i od srbskog naroda izgledam, da to odmah i učinite u ime me-đusobne, bratimske pomoći, koju smo si obrekli“.³⁷

Prilike u Virovitičkoj županiji dobro je poznao J. Bunjik, a posebno u Osijeku za razliku od bana J. Jelačića, smatrajući da je jedina nada narodnjacima u Osijeku i Virovitičkoj županiji Požeška županija. Bio je postavljen zahtjev da se skupština Virovitičke županije održi u Požegi. Zadatak koji je J. Bunjik izvršio, bilo je slanje Narodne straže iz Požeške županije na Dravu kako bi spriječili pro-dor Mađara (opremanje i osposobljavanje stražara bilo je pod vodstvom Miro-slava Kraljevića). Na Dravu su upućeni 25. oktobra 1848. dva bataljuna u okružje

³⁵ HDA, VŽ, fond: *Conscriptio comitatus Veröczensis* (dalje: CCV), S-1848, br. 3/4.

³⁶ *Novine dalmatinsko hrvatsko slavonske*, 14. novembar 1848, br. 126.

³⁷ HDA, fond: VŽ, PS, S-1848, br. 557/1.

Viroviticu i Šokac (Donji) Miholjac. Zadatak J. Bunjika bio je da snimi prilike u Osijeku te da smijeni mađarski raspložene županijske i gradske (osječke) činovnike, odnosno da po banovoj naredbi u Virovitičkoj županiji uvede „red i mir“.³⁸ M. Georgijeviću je bio zadatak da u pogledu sigurnosti i mira shodne naredbe čini, da sarađuje sa susjednim županijama i austrijskim generalom Trebersburgom, a o čemu je morao povremeno podnositi izvještaje zagrebačkom Banskom vijeću. M. Georgijević je politička pitanja u županiji rješavao po banskom odobrenju te u Valpovu bio desna ruka generalu Trebersburgu, brinući se o ishrani, naoružanju, smještaju vojnika, pa čak i vojnim mapama. Kada je župan J. Janković premjestio sjedište županije iz Osijeka u Đakovo, M. Georgijević je predlagao da se sjedište premjesti u Šokac Miholjac ili Našice, bliže fronti, zbog čega je između njih došlo do sukoba. Potpuni razlaz među njima nastupio je kada je J. Janković odbio da uhapsi našičkog grofa Ladislava Pejačevića i njegove činovnike, što je i J. Bunjik tražio preko M. Georgijevića.³⁹ M. Georgijević se razilazi sa J. Bunjikom, dajući ostavku koju nije prihvatio Jelačićev podban Mirko Lentulaj, tada ne nalazeći bolju zamjenu za njega. Pišući banu bunio se J. Bunjik, da nije pravo da slabo naoružana požeška Narodna straža proliva krv za „izdajice“ u Virovitičkoj županiji te da se činovništvo razbježalo „a ljudima su svi izdajice“, jer su sami pozvali Mađare „da ji od garde i troškova oslobode.“⁴⁰ Narodna straža se toliko razbježala da je podban M. Lentulaj tražio da austrijski maršal Dahlen pošalje generala Todorovića sa dva bataljuna „tako da čedu moći Slavonci sada mirno spavati.“⁴¹ Vrijeme između 15. novembra i 15. decembra 1848. proteklo je u županiji s manjim okršajima oko Osijeka. Stanje se poboljšalo dolaskom Petrovaradinske pukovnije i graničara generala Todorovića, a posebno poslije 19. decembra kada su Mađari bili vojno potučeni kod Čepina. M. Georgijević je da bi sredio prilike u županiji, u Našicama 10. decembra savjetovao sve suce da daju izvještaje o prilikama u svojim kotarima. Daljski bilježnik Jezdimirović i virovi-

³⁸ Filip, Potrebica, *Društveni odnosi u Požeškoj županiji 1848.* (dr. disert.), Filozofski fakultet Zagreb, Zagreb, 1981, 409-429.

³⁹ HDA, fond: BV, S-1849, svezak I, br. 400.

⁴⁰ Arhiv HAZU, fond: *Ostavština Josipa Jelačića*, II. c, br. 55. (pismo Bunjik-Jelačić, 12. novembra 1848).

⁴¹ Isto, br. 60.

tički sudac Belošević, konstatirali su da je stanje na terenu napeto „zbog popisivanja garde i landštruma“ i „zbog pomanjkanja hrane i poreznih dugova“. M. Georgijević u svom pismu M. Lentulaju 29. decembra, pisao je, da ljudi u Zagrebu imaju krive predstave o stanju u Virovitičkoj županiji: „Obće je mjenje u Hrvatskoj da je naš narod ovdje hrđav, da je pomađaren i narodnoj stvari našoj dušmanin. Dalje se misli da su ovdje bog zna kaki agitatori i bog zna kake opasne fikcije za našu narodnu stvar, a ja vas uvjeravam da stvar drukčije stoji i da nije u hrđavosti... Treba stvari svom tečaju ostaviti, kao što to u cijelom svijetu biva hominum confusioni et dei providentiae.“⁴² Upravljajućem odboru županije odgovorilo je Bansko vijeće, kako će i dalje postavljati povjerenike jer ga je „izdajstveno predanje“ Osijeka uvjerilo u tu nužnost.⁴³ Bansko vijeće je 14. februara 1849. promijenilo povjerenika za Virovitičku županiju te postavilo na tu funkciju Ivana Zidarića, dotadašnjeg župana Križevačke županije, ali se tome županija usprotivila, no bezuspješno.⁴⁴ Konfiskacija posjeda mađaronskih prvaka u županiji bila je izvršena početkom 1849. godine: L. Jankovića, Ladislava Pejačevića, Mirka i Huga Marinovića, Kapistrana Adamovića, L. Szállopeka i Eduarda Talliana, a na njihovim posjedima bili su postavljeni upravnici imanja.⁴⁵ I. Zidarić je postao banski namjesnik predstavnik reakcionarnih snaga u Virovitičkoj županiji u proljeće 1849. godine, koji je ubrzao rehabilitaciju mađaronskog plemstva i suzbio svaki pokušaj ugrožavanja veleposjeda od strane seljaštva.

Virovitičkoj županiji nije u praksi puno donio Oktroirani Ustav 1849, niti je mogao saživiti u županiji zbog starih i neizmjenjenih odnosa i političkih snaga. U rukama veleposjeda i trgovačkog kapitala bila je nova narodnjačka vlast, koji su bili udruženi i vojskom obilato potpomognuti spriječavali agrarne reforme i suzbijali pobune seljaštva, a što je bio i istovjetni interes Bečkog dvora.⁴⁶ Oktroirani ustav nije saživio, ali ne zato što u Virovitičkoj županiji to nije mogao, već zato što je kratko trajao, s obzirom da je brzo uveden tzv. Bachov apsolutizam, kojim je Ustav bio suspendiran.

⁴² HDA, fond: VŽ, *Protokol Politico-publica* (dalje: PPP), S-1849, br. 45.

⁴³ *Isto*, S-1849, br. 92.

⁴⁴ *Isto*, S-1849, br. 89.

⁴⁵ *Isto*, S-1849, br. 16.

⁴⁶ Slavko, Gavrilović, Virovitička županija u revoluciji 1848-49, *Historijski zbornik*, XIV, Zagreb, 1961, 1-73.

Požeška županija u “revolucionarnim” zbivanjima 1848. i 1849. godine

Sjeverno od Vojne krajine i južno od Virovitičke županije, prostirala se Požeška županija,⁴⁷ a 1848. godine bila je podijeljena na sedam kotara: Donje okružje činili su kotari: cernički, kutjevački, pleternički i velički, a Gornje: daruvarski, kutinski i pakrački. Svaki je kotar birao po jednog predstavnika u Hrvatsko-slavonsko-dalmatinski sabor, a grad Požega po dva. Županijska skupština je radi uspješnijeg djelovanja 15. jula 1848. godine odlučila izabrati poseban “Upravljajući odbor” Požeške županije, koji će djelovati umjesto županijske skupštine.⁴⁸ U Požeškoj županiji u neredima 1848. godine, koji su zabrinuli županijsku skupštinu i bana Jelačića, Upravni odbor je 17. oktobra 1848. godine na zahtijev bana Jelačića, popisao sumnjive osobe (popisano 66), među kojima su pretežito bili Jevreji te ih posebno nadgledao. Bilo je malo osoba koji su iz uvjerenja podržavali interese mađarske vlasti,⁴⁹ a za takve osobe i uvjerenja bile su organizirane “Narodne straže” u Požegi.⁵⁰ U Požeškoj županiji bila je nepovoljna struktura selišta i bivših kmetskih obitelji. Tako je 1/2 selišta imalo 1.244 bivših kmetskih obitelji ili 50,8% ukupnog broja bivših kmetova, dok 33,8% selišta Požeške županije ima 467 selištaraca u veličini jednog selišta. Prevladavalo je sitno i srednje seljaštvo.⁵¹

Nestašice hrane bile su česte te je pomoć za ljude i stoku morala stizati često od Kraljevskog namjesničkog vijeća, a slično stanje je bilo i u Virovitičkoj županiji. Za Požešku županiju potrebna hrana bila je dobavljena iz ugarske Baje i drugih skladišta te prebačena Dunavom i Dravom do Dalja, Osijeka te Savom do Broda. Na primjer takvo žito je dobavljeno u kasarne: Kutjevo,

⁴⁷ Igor, Karaman, *Suvremeni katastar u Slavoniji od 18. do 20. stoljeća*, HAZU, Vinkovci, 2.

⁴⁸ Filip, Potrebica, *Požeška županija za revolucije 1848-1849*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1984, 16.

⁴⁹ Julije, Kempf, Hrvatski ban Jelačić u Požegi 1848, *Hrvatski list*, br. 9, Osijek, 1928, 198.

⁵⁰ Isto, Osnivanje “Narodne straže” u Požegi 1848., *Hrvatski list*, br. 9, Osijek, 1928, 212.

⁵¹ Rudolf, Bičanić, *Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici*, Zagreb, 1952, 106-107.

Sirač, Pakrac i Pleternicu i dijeljeno prema potrebama.⁵² Ilustrirao je kutjevački sudac Josip Žuvić u Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom saboru 1848. godine teško socijalno stanje, kada je raspravljao o “Urbanskom pitanju”, naglasivši: “Napokon prelazim na prijedlog glede Slavonije najglavnije, a to je žirovina, ili kako Slavonci, koje ja zastupam, kažu: život - kada sam od kuće odlazio, kazali su mi: Donesite nam život! - Kada meni u Zagreb pišu, štijem: Donesite nam Život! A kada kući dođem, prva će riječ mojih prijatelja biti: Jeste li nam donijeli Život?”⁵³

U “revolucionarnim” zbivanjima 1848. godine Požeška županija je u narodnjačkom pokretu bila ispred Virovitičke i Srijemske županije. Za narodni jezik županijska skupština i gradski magistrat se u Požegi prvi opredjelio. Uprava Požeške županije i gradska uprava Požege, zahtijevale su cjelokupnost hrvatskih zemalja i štitile narodni jezik. Već 29. marta 1848. godine govorilo se narodnim jezikom u Gradskom vijeću Požege, a što su zabilježile Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske: “U tome je složena Požega prvi krasni primjer dala svoj domovini. Vidi se, da se Požežani nisu odrekli stare svoje slave!”⁵⁴ Vanredna mala županijska skupština održana je istog dana, na kojoj se isključivo govorilo narodnim jezikom, gdje se raspravljalo i o narodnom jeziku. Podžupan Vatroslav Pečić izjavio je kako su Srijemci iznevjerili težnje i priključili se Ugarskoj, a što namjeravaju učiniti i Virovitičani. Zbog toga je osnovan odbor koji je bio zadužen “da ode u Osijek te obavijesti upravu grada i virovitičke županije.... da će nas samo smert od bratje Hervatak rastaviti i da nećemo drugi nego materinski jezik za naš poslovni imati”.⁵⁵ Iz grada Požege i Požeške županije delegacija je otišla u Osijek 29. marta 1848. godine i ponijela pismo magistrata grada Požege koje je bilo namijenjeno magistratu grada Osijeka, u kojem je pisalo: “... jer smo čuli da i u varoši osječkoj 2 barjaka različiti perše.”⁵⁶ Naime, tada je Osijek bio podijeljen grad, pa su istovremeno u Tvrdi visjele i ugarska i hrvatska zastava, zajedno sa carskom zastavom. Sastavio je pisma u Požegi Miroslav Kraljević, koja su poslana Virovitičkoj i Srijemskoj županiji, sa nakanom da se spriječi utjecaj Mađarske i priključenje

⁵² F. Potrebica, *Požeška županija za revolucije 1848-1849*, 34.

⁵³ Jaroslav, Šidak, *Historijska čitanka za hrvatsku povijest I. do ukidanja feudalnih odnosa u Hrvatskoj god. 1848*, Zagreb, 1952, 214-216.

⁵⁴ *Novine Hrv.-slav.-dalm.*, br. 31, od 6. IV. 1848.

⁵⁵ *Isto*, br. 31. od 6. IV. 1848.

⁵⁶ *Isto*.

tih županija Ugarskoj.⁵⁷ Sastavljene su istovremeno “želje” naroda Slavonije pod naslovom: “što žele svi pravi Slavonci”. Međutim, nije poznato tko je napisao “želje naroda Slavonije” i da li su negdje objavljene, a u zagrebačkim “Zahtijevanjima naroda” tražilo se deklarativno ukidanje kmetstva, a u osječkim “Željama Slavonaca” da se puku olakšice dadu.⁵⁸ U mađarskom Ministeriumu (vlada), od kada je imenovana 8. aprila 1848. propaganda Mađara naročita je pojačana, značajnije osobe bile su uz Lajosa Bathýányija, Lajosa Kosutha kao ministar financija i Ferencz Deák kao ministar pravde. Požeška županija se kao narodnjačka županija, opirala dopisima mađarskog Ministeriuma i priklanjala hrvatskim županijama, Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom saboru i banu J. Jelačiću. Upućivao je mađarski Ministerium proklamacije i naredbe slavonskim županijama koje su spominjale Hrvate ili Srbe, a “o Slavoncima nije bilo riječi”. Stoga je tadašnji dopisnik iz Požege zaključio: “ili misle da Slavonije nema ili nas drže zajedno sa Hrvatima i Srbima ili su uvjereni da smo mi dio Ugarske - Mađari.”⁵⁹

Jenjavo je narodni pokret u Požegi i Požeškoj županiji početkom maja 1848, jer je narod očekivao da će njegove zahtjeve riješiti Sabor. Došlo je do pogoršavanja političkih prilika u županiji imenovanjem generala Vojne Granice I. Hrabowskog za komesara Slavonije, jer se smatralo da je ovo imenovanje imalo zadatak da se Jelačić makne i “da se u Slavoniji uvede red i mir”. Nemir je bio izazvan i time što je mađarski Ministerium proklamirao: “da županije Požeška, Sremska i Virovitička skup s regimentami Gradiškom, Brodskom i Patrovaradinskom nisu kraljevina Slavonska.”⁶⁰ Hrabowski je pisao 22. maja 1848. godine Gradu Požegi da spriječi slanje zastupnika u Hrvatsko-slavonsko-dalmatinski sabor. Ovu naredbu nije prihvatio Grad Požega, odgovorivši pismom da neće odustati od slanja poslanika u Hrvat.-slav.-dalm. sabor i da će o tome obavijestiti bana. Isto tako je 24. maja 1848. godine županijska skupština otkazala poslušnost Hrabowskom i ostala privržena banu.⁶¹

Odbor sigurnosti Požeške županije izabran je 26. aprila 1848. zbog očuvanja reda i mira, a o svom je radu redovno izvješćivao županijsku upravu i bana. Bili su imenovani gotovi svi kotarski suci, predsjednik sudbenog stola te

⁵⁷ Isto, br. 31. od 6. IV. 1848.

⁵⁸ Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske, br. 33, Zagreb, 11. IV. 1948.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ F. Potrebica, Požeška županija za revolucije 1848-1849, 129.

⁶¹ Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske, br. 59, Zagreb, 10. VI. 1848.

ostali činovnici županijske uprave u Odbor sigurnosti, a bila je Odboru sigurnosti na raspolaganju i vojska. Za predsjednika prijekog suda imenovan je podžupan J. Bunjik, u njegovoj odsutnosti Skender Farkaš, a za bilježnika M. Kraljević.⁶² Za svako uznemiravanje bili su spremni na kažnjavanje, čak i najstrožom kaznom - smrću. Bilo je zato zamoljeno poglavarstvo grada Osijeka, da krvnika kojeg i Požeška županija plaća, obavijesti "da ako bude potrebe, bude pripravan da svoju dužnost izvrši."⁶³ Učenici gimnazije u Požegi su kao u Osijeku 1848. godine, isticali zahtjeve i narodne prohtjeve te izvjesili "ilirsku" zastavu, što je ostalo zabilježeno u "Novinama damlatinsko-hrvatsko-slavonskim". Događaji od marta do polovine jula 1848. u Požeškoj gimnaziji predstavljali su sastavni dio općih revolucionarnih zbivanja u Požeškoj županiji, a prestankom rada škole polovinom jula 1848, nastupilo je smirivanje učenika, jer su učenici tada bili pozvani da pristupe prekinutim ispitima. Naredba je u Požeškoj županiji ozbiljno shvaćena kada je Bansko vijeće 8. juna 1848. donijelo naredbu o provođenju izbora 5. juna 1848. za Hrvat.-slav.-dalm. sabor. Između ostalog u objašnjenju za izbore, napomenuto je da po izbornom zakonu poslanik "treba da bude slavjan, čvrste volje i krepka duha, vešt narodnom jeziku u kome će govoriti."⁶⁴ Po Aleksiju Jelačiću Požeška županija je 1848. godine imala 64.467 stanovnika i mogla je birati do deset poslanika, a grad Požega dva poslanika.⁶⁵ S brojem stanovnika odnos broja poslanika, najpovoljniji je bio u Požeškoj i Križevačkoj, a najnepovoljniji u Zagrebačkoj županiji i Vojnoj granici. Sve tri slavonske županije su imale 25 poslanika, a hrvatske tri županije (zagrebačka, križevačka i varaždinska), 33 poslanika. Tada je zajedno sa poslanicima iz Vojne granice, u Hrvat.-slav.-dalm. saboru trebalo biti 102 poslanika. Isticane su, podnesene i sastavljene "Želje i zahtijevanja naroda Županije Požeške" Hrvat.-slav.-dalm. saboru u vrijeme održavanja izbora 27. juna 1848. godine. Prema Slavku Gavriloviću ove su "Želje...",⁶⁶

⁶² HDA, fond: *Požeška županija* (dalje: PŽ), br. 79 i br. 174, svezak CDXLIX.

⁶³ Isto, svezak - 1848, br. 172, SV-CDLXV.

⁶⁴ *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, br. 38 i 52, Zagreb, 22. IV. 1848. i 25. V. 1848.

⁶⁵ Aleksije, Jelačić, *Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji 1848-1849. i ukidanje kmet-ske zavisnosti seljaka*, Zagreb, 1925.

⁶⁶ Jaroslav, Šidak, *Seljačko pitanje u kmetskoj politici 1848, Jugoslovanski Istorijski Časopis* (JIČ), 2-1963, Beograd, 1963, 26.

predstavljale izraziti agrarni program, dok se s tim u potpunosti nije složio Jaroslav Šidak,⁶⁷ priznajući da su one imale radikalne poglede. U Požeškoj županiji zbog opasnosti iz Virovitičke županije organizirale su se Narodne čete, odnosno narodni stražari za “potrebe obrane domovine.”⁶⁸ Narodne čete su brojčano porasle poslije posjete J. Jelačića Požeškoj županiji.⁶⁹ “Odbori sigurnosti” i “Narodne straže” u gradu i selima, bile su organizirane na temelju odluke Banskog vijeća, a koje su činili svi muški građani županije od 15 do 50 godina starosti. Raspomagala je Požeška županija 15. augusta 1848. sa 12.601 pripadnika Narodne straže te je u prosjeku po kotaru bilo oko 1.800 stražara. Smatrajući u Požeškoj županiji da neće biti moguće braniti se vlastitim snagama, zamoljen je J. Jelačić da se s Križevačkom i Đurđevačkom pukovnijom približi Virovitičkoj županiji, u tadašnjem žarištu opasnosti.

Hrvat.-slav.-dalm. sabor na zahtjeve županije nije reagirao, vjerojatno ocjenjujući da je realna opasnost iz Virovitičke županije preuveličana. Ipak je J. Jelačić naredio J. Bunjiku (postavljajući ga za svog povjerenika Virovitice i Požege), da zbog tadašnje dominacije mađarona u Osijeku, u “Virovitičkoj županiji uvede mir i poredak”. Bunjik je poslao Narodnu stražu u Virovitičku županiju na Dravu, kako bi spriječio prodor Mađara u Slavoniju. Upućena su 25. oktobra 1848. dva bataljuna iz Pakraca na Dravu i jedan bataljon iz Požege u Viroviticu, od ukupno 3.000 ljudi. Kako se o opskrbljivanju istih bataljuna pod vodstvom M. Kraljevića, nije dovoljno brinulo, vojnici su stvarali nered i time izazivali nesnošljivost kod lokalnog stanovništva. I vojska iz Brodske pukovnije i Gradiške pukovnije upućena je prema Dravi, kada je u oktobru 1848. u Osijek došla mađarska vojska. Kako su bili veoma složeni odnosi u Narodnoj straži zbog nepoznavanja opće situacije na terenu, Upravni odbor Požeške županije organizirao je službu špijunaže.⁷⁰ Kada se iz Osijeka mađarska vojska povukla (14. februara 1849), uloga Narodnih straža postala je suvišna, ali je Upravni odbor Požeške županije zatražio da ostanu u sastavu redovne carsko-kraljevske vojske, no general Trebersberg je predložio da se raspuste i odu kući jer su obavile svoj zadatak. Isto je o tome obavijestio Upravni odbor županije, banskog namjesnika M. Lentulaya (15. februar 1849) i generala H. Dahlena, te

⁶⁷ S. Gavrilović, Agrarno-socijalno zbivanja u Požeškoj županiji 1848-1849, *Godišnjak* Fil. fak. N. Sad (GFF), Novi Sad, 1960, 37.

⁶⁸ *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, br. 60 i 61, Zagreb, 13. juna / 15. juna 1848.

⁶⁹ *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, br. 75, Zagreb, 18. VII. 1848.

⁷⁰ F. Potrebica, *Požeška županija za revolucije 1848. i 1849*, Zagreb, 1984, 253.

je 17. februara 1849. izvršeno raspuštanje Narodne straže.⁷¹ Iako su oficiri Narodne straže bili nezadovoljni s raspuštanjem Narodne straže, čime se složio i ban Jelačić, odlučeno je na temelju tzv. "Privremene osnove", da se zadrži po županijama dio Narodne vojske od 20 četa (svaka četa po 1.200 momaka).⁷² Uvođenjem tzv. oktroiranog Ustava 4. marta 1849, konačno je izvršeno raspuštanje Narodne straže Požeške županije pa su time ratni uslovi u županiji bili završeni.

Srijemska županija u "revolucionarnim" zbivanjima 1848. i 1849. godine

Srijemska županija imala je velike ekonomske i socijalne sličnosti s mađarskim županijama.⁷³ Pored Nijemaca u županiji se neprestano povećavao i broj Mađara, Slovaka, Rusina i Jevreja, dok je broj Hrvata i Srba stagnirao.⁷⁴ U županiji su najistaknutiji bili: Eltz, Pejačević, Khuen, Marczibányi i Kotek. Imigraciju Nijemaca i Mađara pojačali su plemići koji su otkupljivali zemlju od domorodaca, uglavnom Hrvata i Srba.⁷⁵ Ponašanje srijemskih pravoslavnih / Srba bilo je specifično 1848. i 1849. godine, a ono što su najbolje ilustrirale Pavlovićeve novine u Pešti:⁷⁶ "raspuštenost i razvraštenost... raskoš i čezmerno trošenje izrok je, što naši ljudi preprodaju kuće i zemlju svoju... prodaju, a Nijemci i Mađari kupuju, i tako naši osiromaše i nestaje ih, ili sluge postaju". Bilo je velikih nameta na seljaštvo, što se očitovalo u čestim obraćanjima pučanstva županijskim skupštinama, kao i ugarskom Namjesničkom vijeću, u kojem su tvrdili da su državni i županijski porezi postali nepodnošljivi. Stanovništvo u Srijemskoj županiji dodatno je trpjelo i zbog nametnutog uzdržavanja tri bataljona vojnika, podvoza, nedostatka ispaše i stočne hrane, kuge i drugih pošasti, pa je emigracija postala zabrinjavajuća.⁷⁷ Gajeve Narodne novine

⁷¹ HDA, *FPŽ, spisi 1849*, svezak 451, br. 1540/230.

⁷² HDA, *FPŽ*, Protokol 1849, svezak 79. i 80, br. 704.

⁷³ Slavko Gavrilović, *Agrarni pokreti u Sremu i Slavoniji početkom XIX veka*, Beograd, 1960, 9.

⁷⁴ HDA, *Fond Srijemska županija* (dalje: *FSŽ*), spisi 2585/1789, 894/1828, 1956/1835, 3733/1847, 114/1825, 319/1848.

⁷⁵ Hermann, Holler, *Syrmen und sein Deutrechtum*, Leipzig, 1941, 37; Johann Csaplovich, *Slavonien und zum Theil Croatiner*, Pesth 1819, II, 69; Alexins, von Fenges, *Statistik des Konigreichs Ungarn*, I, Pesth, 1843, 58 i 91.

⁷⁶ *Serbske narodne novine*, br. 64, 17. VIII 1847.

⁷⁷ HDA, *FSŽ*, br. 2273/183.

o migracijama iz Srijema pisale su da u “Sremu serbskog naroda sve manje biva, a na mjesto njega svendilj Slovaci, Njemci i Mađari se sele.”⁷⁸

Bezbjednosna situacija u županiji, prema izvještajima od 1845. do 1848. godine, bila je vrlo loša. Razbojničke bande u Srijemu bile su česte, a u Gladnoshni (*Liga malevolorum Gladnoshiensi*) spominje se neki obračun s razbojnicima kojom prilikom su ubijena dva bandita, uključujući i nekoga “slavnog Jovana”.⁷⁹ Godine 1847. zatvorena su 244 lica (166 Srba, 66 katolika i 12 drugih), od kojih 120 zbog krađe i 26 zbog ubistva, a šest osoba je osuđeno na smrt. Kriminal se povećao u proljeće 1847. godine zbog povećane imigracije u Srijem, tj. priliva radnika iz drugih županija zbog zarade i nestašice hrane u mjestima odakle su dolazili. U županiji su preduzete vanredne mjere zbog povećanja broja paleži.⁸⁰ Veličina posjeda velikog broja plemića na srijemskim imanjima - armolista kretala se od 10 do 30 jutara oranica (s izuzetkom zamjenika župana Josipa Zsitvája sa 42 hektara oranica). Najvažnija trgovačka središta u županiji bili su Vukovar, Ruma i Irig, kojem je administrativno središte bio Vukovar, povezan s Osijekom i Bačkom, a Dunavom s Peštom. U Pešti i Osijeku najčešće se nabavljala trgovačka roba, svinje u Srbiji i Bosni, a volovi u Bačkoj i Banatu. Jevreji i Srbi činili su većinu trgovaca, a trgovina žitom bila je najunosnija.

Mađarska vlada već je usvojila Srijem kao dio svoje “južne Mađarske” i htjela ga je odvojiti od Hrvatske i Slavonije. Međutim, u Srijemu je, pored Ilirskog pokreta, postojala i snažna mađarska politika. Nositelji mađarske politike bili su županijski i aristokratski činovnici, uglavnom mađarske nacionalnosti, neki aristokrati, poput Khuena i Marczibányija, odnosno mađarsko i njemačko stanovništvo u županiji. Narodnjačke ideje i ilirski pokret nisu imali snažne posljedice u županiji, osim kod franjevac i malog broja trgovaca, jer su izjave iliraca često zbunjivale stanovništvo, na primjer 1836. godine, izjavama da su Hrvati i Srbi jedan narod, sinovi majke Slavije, da uvode svoj nacionalni jezik kao “diplomatski” u Hrvatskoj.⁸¹ Nije precizirano koji je jezik narodni jezik, što je otežalo međunacionalne odnose u županiji, koja je svoja

⁷⁸ *Ilirske narodne novine*, br. 77, 24. IX. 1842.

⁷⁹ HDA, *FSŽ*, spisi 3805/1845.

⁸⁰ Isto, br. 3733/1847.

⁸¹ Josip, Horvat i Jakeša, Ravlić, *Pisma Ljudevitu Gaju, Građa za povijest književnosti Hrvatske*, knj. 26, Zagreb, 1956, 21-22

pisma dobivala i slala na latinskom i mađarskom jeziku.⁸² Dugo su vremena županijske skupštine bili mađaronsko-narodnjački sukobi oko jezika i političke pripadnosti Srijema. Srijemska županija redovito je slala svoje poslanike i u hrvatski sabor i u mađarski parlament. Srijemska županija imala je neodređeno stajalište o pitanju (pozivu) Požeške županije, da se izjasne pripadaju li tri slavonske županije Mađarskoj (Ugarskoj) ili Hrvatskoj. Srijemska županija imala je neodređen stav i naredila svojim poslanicima da izjave da su te županije podložne banskoj vlasti i da su zakone primale od zajedničke ugarsko-hrvatske skupštine u Požunu, koje je željela zadržati.⁸³

Mađarska vlada vodila je netaktičnu politiku prema Srijemu, poput inzi-
stiranja na samo "mađarskoj političkoj naciji" i uskraćivanja prava na samo-
predjeljenju nemađarskih naroda, što je dodatno zakompliciralo ionako slo-
ženu situaciju.⁸⁴

Vraćajući se s peštanskog sajma, vukovarski trgovci donijeli su vijest o neredima u Pešti (15. marta 1848).⁸⁵ Interesi naroda bili su podijeljeni, u čemu su mađaroni osvojili Gornji Srijem uz pomoć dijela katoličkog svećenstva i Nijemaca, a narodnjački pokret se konsolidirao u Donjem Srijemu s centrima u Šidu i Rumi. Mađaroni su među seljacima propagirali "da za onu slobodu koju narod rječnim ukidanjem robote i desetka dobija, samo Mađarom blago-
dariti ima ..." ⁸⁶ Dalje, svjesno su radili na političkoj akciji na osnovu tzv. "mađarskih zakona", ali nisu bili spremni za agrarnu reformu.⁸⁷ Između Mađara i narodnjaka u županiji su postojale podjednake snage do maja 1848. godine, jer su u Vukovaru mađaroni bili većina, a narodnjaci u Šidu i Rumi. Borba narodnjaka i mađarona odvijala se usmeno na županijskim skupštinama i uglavnom se svodila na pitanje jezika ("narodni" ili "slavonski"), ukidanje kmetstva, rabote i davanja desetine.⁸⁸ Izaslanik srpske vlade V. I. Golub u je-
dnom izvještaju zabilježio je da "Mađaroni koji svuda imaju dobrovoljne i slo-
bodne uhode, nastoje pobuniti građane u Vukovaru... u njemu ima žešćih
mađarona nego u samoj Mađarskoj... oni narodu govore da Hrvatska nije u

⁸² Velimir Deželić, *Pisma pisana Ljudevitu Gaju*, Zagreb, 1909, 7.

⁸³ HDA, *FSŽ, Protokol spisi* 2974/1843.

⁸⁴ Slavko, Gavrilović, *Srem u revoluciji 1848-1849*, SANU, 43, Beograd, 1963, 93-94.

⁸⁵ *Sveobšte jugoslavenske i serbske narodne novine*, br. 25, 25. III. 1848.

⁸⁶ *Narodne novine* (Zagreb), br. 54, Zagreb, 5. V. 1849.

⁸⁷ Arhiv HAZU, *Fond Ostavština Ferde Šišića* 231/165.

⁸⁸ *Narodne novine*, br. 32, 8. IV. 1848.

stanju da sama izdržava svoju vladu, pa bi zato građani i čitav narod morali strašne terete nositi, ako ostanu u njenom sastavu.”⁸⁹

Novoosnovani Odbori sigurnosti Gornjeg i Donjeg Srijema stvoreni su radi očuvanja mira, a u gradovima su formirane Narodne garde.⁹⁰ Novim proglasima (tzv. Zakonima) o “Zahtjevanjima naroda” pod utjecajem Sabora i ugarskog Namjesničkog vijeća, u Srijemu su se pojavile razne reakcije. Srpska štampa takođe je zabilježila glasove o narodnim nemirima koji su se proširili na Zemun i Beograd: “U Sremu su se seljaci pobunili protiv spaija, ištu sve pustare, a tako je i u nekim bačkim selima na Dunavu.”⁹¹ “U dva sela oko Vukovara seljaci oteli zemlju od spaija koja je negda bila... Oni hoće da sve sebi prisvoje.”⁹² Prema seljaštvu mađarona i narodnjaci su zauzeli isti stav. Mađarona su vojskom potiskivali seljačke pokrete, a narodnjaci putem štampe osuđivali ciljeve seljaka.

Prava agrarna „revolucija“ dogodila se tokom aprila i maja 1848. godine (seljačkom pobunom), kao na imanju Dalj u Virovitičkoj županiji (na imanju mitropolita Rajačića), gdje su se seljaci “naopako uzbunili i spahiske zemlje via facti oteli i zaorali”. Rajačić je zatražio od mađarskog Ministarstva vojnu pomoć protiv seljaka. U tim okolnostima Rajačić je imao pomirljiv stav prema mađarskom Ministeriumu 1848. godine, kada se u isto vrijeme u slavonskim županijama stvarala srpska politika. Odlučujući korak u Karlovcu je napravljen sredinom aprila 1848. godine u formiranju srpsko-vojvođanskog nacionalnog i političkog programa, kada se većina Srba između Mađara i Hrvata opredijelila za Hrvate, odnosno narodnjačku politiku, tražeći Trojedinu Kraljevinu (Hrvatsko-dalmatinsko-slavonsku) kao širi državni okvir za srpsku Vojvodinu. Srbi su tako mogli izabrati vojvodu po “starom pravu”, čija se vlast protezala nad civilnim i vojnim Srijemom, Banatom, Bačkom i Baranjom.⁹³ Isti politički ciljevi proglašeni su i na Majskoj skupštini 1848. godine, na kojoj je stvorena Srpska Vojvodina.⁹⁴ Na skupštini je pukovnik Stefan Šupljikac postao vojvoda, a mitropolit Josif Rajačić srpski patrijarh. Odluke Skupštine “Srpske Vojvodine” u druge dvije slavonske županije snažno su uticale na Srbe.

⁸⁹ *Jugoslavenske novine*, br. 27, 31. III. 1848.

⁹⁰ HDA, *FSŽ*, spisi 974/1848.

⁹¹ *Serbske novine*, br. 24, 28, 30, 31, od 23. III. do 16. IV. 1848.

⁹² *Serbske novine*, br. 24, 28, 30, 31, od 23. III. do 16. IV. 1848.

⁹³ S. Gavrilović, Virovitička županija u revoluciji 1848-1849, 56.

⁹⁴ Jovan, Živković, Kako je došlo do Majske skupštine i pokreta srpskog 1848, *Branik*, 52. iz 1848.

Mađaroni su bili izazvani tim odlukama, ali su djelomično bili zadovoljni kasnijim imenovanjem generala Hrabowskog za carskog komesara ili povjerenika Slavonije i Srijema sa zadatkom da likvidira narodni pokret. Na junskom zasjedanju Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog sabora u raspravi o hrvatsko-srpskim odnosima došlo je do izražaja pitanje pripadnosti Srijema Srpskoj Vojvodini ili Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom kraljevstvu. O tome se u Saboru žestoko raspravljalo. Saborski zastupnik Ljudevit Vukotinović o tome je zabilježio sljedeće: „Ili ćemo Srijem na papiru deržati pod zabranom ili ćemo Srijemčane ugnjetavati, silom tlačiti, gdje ih ovako dobijemo za našu stvar dobrovoljno, sresrdno, samo pod drugim imenom. Gubeći Srijem kao dio, Hrvatska dobija Vojvodinu kao cjelinu, jer s njom stupa u savez i jedinstvo.”⁹⁵ Teška politička situacija nastala je u Srijemu zbog događaja oko J. Jelačića kao bana, posebno kada je J. Jelačić 8. aprila imenovao grofa Alberta Nugenta za banskog povjerenika u Srijemskoj i Virovitičkoj županiji. Sam Jelačić posjetio je Srijemsku županiju u julu 1848. godine kako bi svojom pojavom smirio situaciju.⁹⁶ Glavni odbor Srpske Vojvodine u Srijemu smatra je da su Mađari neprijatelji, pa Jelačića prihvataju samo kao svog saveznika. Većina političkih vođa hrvatskog naroda u Srijemu nije bila zadovoljna odlukama Glavnog odbora Srpske Vojvodine, jer njihov stav nije bio riješen i očekivalo se da će Jelačić razriješiti svoj stav. Tenzije su počele rasti između nekih Hrvata i Srba, pa je bilo teško učiniti bilo što da se stanje normalizuju. Grof Eltz zatražio je od generala Rotha iz Brodske pukovnije da pošalje vojne trupe u Vukovar jer je u pitanju javna i lična sigurnost. Zagrebačke “Narodne novine” u Vukovaru pisale su da je “kavga među Šokci i Vlasi i zamalo da ne dodje do krvi”. Upozoreno je bilo od jednog fratra: “kako Šokec hoće neki povlačit.”⁹⁷ U Vukovaru, prema zapisima Franjevačkog samostana: „15. jula 1848. godine 700 Srbijanaca iz Donjeg Srijema marširalo je pod svojim vođom četovođom plijeneci i rabeći... te konačno osvanuše u Sotinu“. U Vukovaru je zavladała panika: “ljudi se oboružase, a žene svoje pokušstvo i posteljinu kud zakopaše u jame kud spremiše u samostanu... a neke otpremiše svoje stvari preko Dunava u Adu... Srbijanci iz Sotina upute 6 ljudi u izvidnicu, a vukovarski pastiri ih spaze, pojure u grad i izazovu još veću pometnju, pa oboružani puškama, vilama i batinama, građani s vojnicima pohrle Serbijancima ususret. Brzi dolazak

⁹⁵ *Saborske novine*, br. 3-5, juna 1848.

⁹⁶ Arhiv HAZU, fond: *Ostavština Jelačić III.* c. 2, Predstavka od 18. VII. 1848.

⁹⁷ *Narodne novine*, br. 80, 29. VII. 1848.

Jelačića u Vukovar 17. jula 1848., smirio je prilike u gradu.”⁹⁸ Jelačiću je u tim trenucima bilo teško jer je trebalo naći kompromise između srpskih, njemačkih i mađarskih interesa povezanih s gen. Hrabrowskog, zatim interesi ugarskog Ministeriuma, a možda i hrvatskih interesa kako zadržati Srijem. Održao je županijsku skupštinu u Iloku (21. jula 1848) i obnovio županijsku upravu.⁹⁹ General Hrabowski optužio je Jelačića za uspostavljanje nove županijske uprave i proglasio je nezakonitom, naredivši Nikolimu Sabajnu da uz vojnu pomoć vukovarskog garnizona održi “staru” vlast. Neki Srbi nisu bili zadovoljni time, što se vidi iz pisma u kojem je srpski pododbor iz Šida podnosio izvještaj srpskom Glavnom odboru, da je ban imenovao ljude za sudije “koji su najveći protivnici narodnosti naše” i da je to javno rekao: “Kakav Odbor, kakav patrijarh i kakav vojvoda u Vojvodini, kad je Srem čast deo Banovine.”¹⁰⁰ Nakon Jelačićevog odlaska iz Srijema, mađaroni su se ponovo aktivirali, oslanjajući se na podršku Brodske pukovnije generala I. Hrabowskog i njegovog sjedišta u Vinkovcima. Česta hapšenja srpskog Glavnog odbora, posebno katoličkih svećenika u Slankamenu, Čeretiću, Kamenici i Karlovcima. “Serbijanci su iz vlastelinskog podruma odvezli preko 1.500 akova vina i rakije i spremaju se na osvetu Švabama u Čereviću zbog Srba koji su teško stradali od Mađara u Futogu.”... ”Srbe su u Futogu (po izvještaju Glavnog odbora Srpske Vojvodine) “do gole duše spaije oglobiše, sve njino imanje otele i razgrabile i sveštenike raščerale... zato Srbi traže za obmazdu da se uzrište neprijatelji koji se nalaze pohapšeni u Karlovcima, jer će inače Mađari blag stav Glavnog odbora tumačiti kao njegovu slabost.”¹⁰¹ Zbog pokušaja pomirenja Hrvata i Srba, katoličko svećenstvo našlo se u teškom položaju. Svećenici od Kukunjevaca do Osijeka bili su u opasnosti “jer su se puku svojem kroz svoju sklonost Srbima veoma omrazil. ... O glavi svojim župnicima vode hrvatski seljaci Lovasu, Berku, Sotinu, Jankovcima...”¹⁰² Održana je u Vukovaru mađaronska županij-ska skupština (14. i 15. avgusta 1848) te je podržala I. Zsitvája kao kraljevskog komesara za Srijem. Zbog općih okolnosti (18. avgusta 1848) Brodska graničarska pukovnija otkazala je poslušnost generalu Hrabowskom i stavila se na raspolaganje Jelačiću.

⁹⁸ Placido, Belavić, *Crtice iz prošlosti Vukovara*, Vukovar, 1927, 20-21.

⁹⁹ Rudolf, Horvat, *Hrvatski pokret 1848*, Zagreb, 1904, 131-132.

¹⁰⁰ *Srbske novine*, br. 87, iz 1848.

¹⁰¹ Arhiv SANU, Karlovci, *FSNP*, R. 58/1848, *Djejamija* I, 1333, *Vestrik*, br. 27, 11.

VIII. 1848.

¹⁰² *Narodne novine*, br. 83, 94 i 105, Zagreb, 1848.

Obrana Srijema postajala je sve aktualnija od upada mađarske vojske u jesen i zimu 1848. godine, a posebno teška situacija nastala je kada su Mađari ušli u Osijek i počeli prijetiti Srijemu, ne samo sa sjevera, već i zapada.¹⁰³ Narodnjaci u Vukovaru bili su u strahu, jer su se Srbi (Odbor) rasporedili u sektor Dalj-Osijek, kako bi navodno poremetili vojne planove Bathyány-Zsitvára u vezi sa Srijemom. Srpske jedinice bile su raspoređene u selima na relaciji Vukovar-Osijek sa štabom / sjedištem u Dalju pod zapovjedništvom kapetana Avrama Rajačića, pod izgovorom da sprečavaju prodor Mađara preko Dunava, a zapravo sprečavaju akcije narodnjaka u Dalju i drugim mjestima i drže „Daljce u zaptu, koji su na žalost.... naši protivnici.”¹⁰⁴ U vladi u Srijemu bila je trajna dualnost, selom i gradom uglavnom su vladali srpski “Glavni” odbori, a županijska birokratija Jelačićevim angažmanom u Vojnoj granici. Razbojništva sa pljačkaškim pohodima bile su stalne i s anarhičnim razumijevanjem motiva socijalne pobune u županiji. Gotovo svi klasni slojevi su se udruživali i dragovoljci sa masovnim dezertersvima u haranju, pljački i teroru. Vojna situacija se znatno popravila nakon oslobođanja Osijeka u srijemsko-virovitičkom sektoru (13. februara 1849), pa je bilo moguće prijeći iz obrambenog u ofenzivno stanje, ali nesporednosti u dvojstvu vlasti ostali su i dalje. Radosavljević je kao komandant vojske “srpske Vojvodine” odbio zahtjev Rumljana da ih srpski odbori ostave na miru, “odgovorivši im da nisu sremska županija i Ruma njihova domovina, nego cela Vojvodina za čiju su odbranu položili zakletvu. Stoga moraju ići kuda su odredjeni, jer će inače pod preki sud.”¹⁰⁵ Srijemčani su ponovo bili u opasnosti krajem marta 1849. godine, jer su Mađari pod vođstvom generala Móga Perczela svojom ofanzivom došli u Bačku do Futoga i Novog Sada, ali Perczel nije otišao u Srijem već se 10. maja 1849. prebacio u Banat, pobijedio u bici te osvojio Pančevo, a zatim se vratio u Suboticu.¹⁰⁶

Po završetku rata s Mađarima uslijedila je ista nagrada sa kaznom, pa su u avgustu 1849. godine Narodni odbori u Vojnoj granici raspušteni, a Srijem-

¹⁰³ HDA, FSŽ, Spisi, br. 827/1848.

¹⁰⁴ Arhiv SANU, spisi 723/1848, *Cirkular Glavnog odbora od 9. XII. 1848. Protokol Glavnog odbora*, sjednica od 10 (22) i 15 (27) XII. 1848

¹⁰⁵ HDA, FSŽ, fasc. 827, Predstavka od 29. III. 1849.

¹⁰⁶ *Napredak*, br. 24, 8. IV. 1849.

ska županija ostala podijeljena između Trojedne Kraljevine hrvatsko-slavonsko-dalmatinske i Srpske Vojvodine i Tamiškog Banata, dok je Petrovaradinska pukovnija zadržana u okviru Vojne granice, van Hrvatske i Vojvodine.

“REVOLUTIONARY” STRUGGLES OF MAGYARS AND CROATIAN PEOPLE’S MOVEMENT FOR SUPERIORITY IN SLAVONIAN COUNTIES IN 1848 AND 1849

Summary

The then so-called Slavonian counties (Virovitica, Požega and Srijem), in 1848 and 1849, were at the crossroads of interests, in which on the one hand there were hungarians (“mađaroni”) and the Hungarian government, and on the other hand the Croatian people's movement, ie Croatian’s populists (“narodnjaci”) and Serbian interests of the newly formed Serbian Vojvodina. The large feudal landowners in the Slavonian counties had identical interests with the hungarian landowners in Ungarian and largely supported the actions of the hungarians and the Hungarian government in 1848 and 1849.

Slavonian landowners were mostly foreigners, who nationally and politically opposed the interests of the people. A small number of craftsmen, nobles, priests and merchants joined the Croatian people's movement. In an effort to retain its former political power, the county bureaucracy has adapted to social change, changing its political ideals and parties.

Citizenship was divided with reliance on Croatia or Hungary. Most Serbs initially opted for Croatian populists, but, for example, Germans and Jews were more inclined to hungarians because of their specific interests. The peasantry in Slavonia made up over 90% of the total population and influenced the strength of the populist’s mood, which often sought its support outside Slavonia. The duties (taxes) of the peasants were constantly increasing with their contribution obligations, and especially towards the army, although only urban relations were formally abolished, the position of the peasants practically did not change, so there were frequent peasant riots.

Požega County was constantly in the hands of the Croatian’s populists, and Virovitica and Srijem counties changed their political options from hungarians to populists. The Assembly of the largest Slavonian county proclaimed its demands in March 1848 in the “Wishes of the People”, but there were still

social changes and stronger conflicts of interest. During 1848 and 1849, there was a constant struggle in the Slavonian counties on two fronts: the political front or the hungarians-populists confrontation and the social front or the peasant revolt. The political struggle was more visible from June 1848, with the strong agitation of the hungarians and the taking over of part of the government in military and civilian Slavonia.

The rule of the hungarians lasted until September 1848, and since then the Croatian's populists will take over most of the power in the counties and military regiments. The attempt of the hungarians to seize power, aided and abetted by military force from Hungary, was temporarily successful, especially after the catastrophic defeat of the Slavonian border guards, the so-called "Slavonian Corps" on October 7, 1848 near Ozora. In Slavonia, the turmoil ended from February to April 1849, when the Ban's commissioners came as county commissioners to restore the political situation as it was before the "revolution" of 1848/1849. years.

In 1848, the Hungarian government tried to separate three Slavonian counties from the Croatian national and territorial corps and annex them to Hungary, which culminated especially politically in the temporary political and electoral victory of the hungarians in the county and the occupation of Osijek by the Hungarian army. The turning point in the victory of Ban Jelačić and the Croatian populists in Slavonia was the victory of the Croatian's populists aspirations and the military loss of the city of Osijek by the Hungarians, who had a special position in the military-strategic sense. In the end, Slavonian counties, since the enactment of the enacted Constitution, had to fit into the unified administrative system of the Habsburg Monarchy.